
AZƏRBAYCANDAKI MEMARLIQ ABİDƏLƏRİ ÜZƏRİNDƏKİ EPİQRAFİK YAZILARIN ROLU VƏ BU GÜNKİ DURUMU HAQQINDA

Tarixi və bu günki Azərbaycan torpaqlarında yer alan petroqliflər, kurqanlar, qədim yazı nümunələri, heykəllər, balballar, kitabəli abidələr, yazılı daşlar, karvansaraylar, məscidlər, türbələr, məzarlıqlar, epitafyalar, qalalar, saraylar, körpülər, hamamlar və digər tarixi abidələrin ümumi görüntüləri MBD ölkələrindəki türkdilli xalqlarının maddi mədəniyyət abidələri ilə oxşardır.

Tarixdə bəzi Türk dövlətlərinin quruluşuna, duruşuna və çökməsinə Azərbaycan torpaqları şahidlik etmişdir. Bu səbəbdən də bu torpaqlarda qədim türk mədəniyyətinə aid müxtəlif əlifbalarda həkk olunmuş maddi mədəniyyət nümunələri olmuşdur. Yazının meydana çıxması isə bu daş abidələrin tarixi önəmini qat-qat artırır. Yazılı mənbələrlə yanaşı, Azərbaycan tarixinin açıqlanmasına xidmət edən faktlardan biri də epigrafiq abidələrdir. Azərbaycanda epigrafiq abidələr fərqli dövrlərdə, fərqli əlifbalarda, fərqli mövzularda və müxtəlif materiallar üzərində yazılmışdır. Qədim yazı nümunələrinin müxtəlifliyinə görə Azərbaycanın türk xalqları arasında xüsusi yeri vardır.

Azərbaycan ərazisi həm Qafqazın ən önəmli mərkəzlərindən olması ilə yanaşı, həm də İpək Yolunun bu bölgədən keçməsi, ilk insan yaşayışı üçün yeraltı və yerüstü sərvəti olması, səbəbindən bütün dövrlərdə başqa ölkələrdə yaşayan millətlərin nəzər diqqətini cəlb etmişdir. Azərbaycanda bu günə qədər aparılan elmi araşdırmalar, arxeoloji qazıntılardan əldə olunan materiallar və epigrafiq kitabələrin çoxluğu söylədiklərimizə sübutdur.

Buna misal olaraq nadir abidələr hesab edilən nümunələrdən biri 3-4 min il bundan əvvələ aid edilir. Azərbaycanda ta qədim zamanlardan daş üzərini bəzəmək və oyma üsulu ilə naxışlar açıb insan, heyvan, quş və başqa təsvirlər həkk etmək ulu tariximizə aiddir. Bu naxışlar öncə qaya üstü təsvirlərdə, sonra zaman keçdikcə memarlıq abidələrimizdə olmuşdur. Qobustan qayaüstü petroqliflər ən qədim daş üzərindəki təsvirlər sayılır. Bizə məlum olan 2

mindən artıq rəsm və yazılar müxtəlif vaxtlarda naməlum adamlar tərəfindən oyulmuş və bu günümüzdə qədər gəlib çatmışdır [1].

Qobustanın Böyükdaş dağı ətəyində yerləşmiş bir qaya parçası üzərində Roma qoşunlarının qədim Azərbaycanda olmasını sübut edən I əsrə aid latın kitabəsi həkk edilmişdir. Qobustanda aşkar edilmiş latın dilli kitabədə Roma imperatoru Domisianın (81-96-cı illər) və XII Roma Legionunun yüzbaşısı Lutsi Yuli Maksimin adları çəkilir [2].

Qədim dövrlərdə cəmiyyətdə yüksək mədəniyyətin, dövlətin varlığını göstərən əlamətlərdən biri də yazıdır. Azərbaycanın Xocalı (Qarabağ) ərazisindən ən qədim yazı nümunələrindən biri olan miladdan öncə XIV-VIII əsrdən mixi yazı bir muncuq tapılmışdır ki, bu tapıntı ilə Azərbaycanda tunc dövrü tarixini nisbətən olsa da təyin etmək mümkün olmuşdur [1].

Digər qədim yazı nümunəsi sayılan Azərbaycanın Şəki ərazisindəki Böyük Dəhnə kəndində üstü yunanca yazı olan daş 0902-ci ildə tapılmışdır ki, bu qəbir üstü kitabə I-II əsrə aiddir. Daşın üzərində qədim yunan hərfləri ilə “Eliy Yason xeyirxah Evnona əbədi xatirə olaraq” sözləri yazılmışdır (3). Kitabə hazırda Tbilisi Dövlət Tarix Muzeyində bu günə kimi qorunur, mulyajı isə Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində nümayiş olunur [4].

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində qorunan ən nadir sayılan epigrafiq abidələrdən biri də IV-VII əsrlərə aid alban kitabəsidir. Azərbaycanın Mingəçevir ərazisindən 1948-ci ildə məbəd tikintisi yerindən tapılan bu kitabə, dördkünc olub onun bir yanı üzündə boyunlarında lent bağlanmış od və alov ilahəsinin simvolu sayılan tovuz quşu və aralarındakı lalə gülü təsviri, relyefdən yuxarıda daşın karniz hissəsində 70-ə yaxın alban hərflərindən ibarət olan yazı həkk edilmişdir (5). Kitabə bu günə qədər oxunmamışdır.

Beləliklə, Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti İslama qədər uzun bir inkişaf dövrü keçmişdir. Qədim Aran memarlıq məktəbi, həkkaklıq, heykəltaraşlıq, bədii keramika, şüşə və metal, zərgərlik, dəri emalı, parça və xalça toxumaq kimi sənət sahələri xalqımızın mənəvi zənginliyi, ənənəvi xüsusiyyətləri, dini baxışları və əqidələri əsasında yaranaraq böyük bir mədəniyyətə çevrilmişdir.

Azərbaycanın VII əsrin sonu- VIII əsrin əvvəllərində Ərəb Xilafətinin tərkibinə qatılması, beləliklə də müsəlman dünyasına yaxın və uzaq ölkələrlə fəal iqtisadi və mədəni əlaqələrin bərqərar olması, kifayət qədər geniş coğrafi arealı əhatə edən vahid din olan İslama etiqad, hüquqi və əxlaqi normaların eyniliyi, ərəb dilinin ibadət, elm, rəsmi və ünsiyyət dili kimi yayılması

təbiidir ki, maddi və mənəvi mədəniyyətimizdə də öz əksini tapdı [6]. Bununla da tarixi məlumatlarımıza əsasən ümumislam mədəniyyəti formalaşdı. İslam dini milliyətindən, irqindən, dinindən asılı olmayaraq bir çox xalqları vahid islam mədəniyyəti altında birləşdirdi. Azərbaycan da bu areala daxil idi. İslam qaydaları və müqəddəs Qurani-Kərim ərəb dilində nazil olduğundan, bu təsir həmin dövrün məhsulu olan sənət əsərləri və epigrafiq kitabələrdə də öz əksini tapmışdır [7].

VIII-IX əsrlərdən başlayaraq Azərbaycanın bir çox sənətkarlıq sahələrində - memarlıqda, təsviri, tətbiqi sənətlərdə İslam dininin etik və estetik normaları özünü göstərməyə başlayır. Dövrün sənətkarları iş zamanı ornamentlər ilə yanaşı ərəb əlifbasının- kufi, süls, nəsx, nəstəliq, reyhani və başqa xətt növlərindən yararlanmışlar [8].

Zaman keçdikcə müqəddəs Qurani-Kərimin gözəl yazılması üçün ərəb qrafikası get-gedə kamilləşmiş, xəttatlar öncə “kufi” xətti əsasında “nəsx” və “süls” xətlərini yaratmışlar [9]. Görkəmli sənətkarlar bu xətləri gözəllik zirvəsinə çatdırmaq üçün xüsusi rəy göstərmişlər. Orta əsrlərdə “süls” xəttindən məscid, türbə və müqəddəs yerlərdə, metal əşyalar üzərindəki kitabələrin yazısında istifadə olunurdu [10]. “Kufi”, “süls”, “nəsx” xətt növlərindən sonra “təliq”dən vüsət tapan “nəstəliq” xətt növü icad olunmuşdur [11].

Maddi mədəniyyət abidələrinin üzərindəki yazıların araşdırılıb oxunması nəticəsində belə bir qərara gəlmək olar ki, Azərbaycanda XI əsrdən XIV əsrə qədər “kufi” xətt növü, XIV əsrdən XVI əsrə qədər “süls”, “nəsx”, sonrakı dövrlərdə “nəstəliq” xətt növündən geniş istifadə olunmuşdur [7].

Azərbaycanın tarixi memarlıq abidələri, qəbirüstü sənduqələri, qoç, at fiqurlu məzar daşları, əlyazmalar, taxta, saxsı, şüşə və metal əşyalar üzərindəki ərəb qrafikalı ərəb, fars, türkdilli kitabələr xalqın tarixən inkişaf etmiş mərhələsinin göstəricisidir [12; 7].

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan sənətkarlığına, onun estetik özəllik və məzmununa İslam dininin təsiri çox olmuş və IX- XIII əsrlər memarlıqda, təsviri və tətbiqi sənətlərdə İslam dininin etik, estetik qanunları görünməyə başlamışdır. Təsviri, tətbiqi sənətlərdə, həndəsi və nəbatı naxışlar öndə gəlmiş, memarlıqda məscidlər, türbələr, karvansaraylar, saray kompleksləri, xanəqahların və abidələr üzərində öncə kufi xətlə, sonralar isə nəsx, nəstəliq, süls və s. xətlərlə kitabələr həkk olunmuşdur [13].

İslam dinin yayılması və möhkəmlənməsi müsəlman sivilizasiyasının mühüm fonemeni olan səhərsalma fəaliyyətinin genişlənməsinə müsbət təsirini

göstərdi. XI-XIII əsrlərdə Azərbaycanın şəhərlərində İslam memarlığının bütün xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən iri camilər, minarəli məscidlər, saray kompleksləri, xahagahlar və s. ictimai binalar tikilirdi. Azərbaycanın Şamaxı, Cəncə, Qəbələ, Naxçıvan, Qarabağ, Bakı və b. yerlərdə yerli əhlinin İslam dini və ərəb dilini elmi cəhətdən öyrənmək üçün o dövrün dövlət və ictimai xadimlərinin tikdirdikləri məscidlərin, xanagahların əhəmiyyəti olduqca böyük idi [14].

Azərbaycanda daş kəsmə, yonma, oyma, çizmə üsulu ilə həndəsi və nəbati ornamentlər, insan, heyvan və quş təsvirləri və bunlarla yanaşı ərəb əlifbasının ilk xətti olan kufi yazısıyla hikmətli kəlamlar nəqş etmək IX-XIII əsrlərdə dekorativ-təbiiqə sənətdə olduğu kimi memarlıqda nəbati və həndəsi naxışlara, Qurani-Kərimdən ayələr, hikmətli kəamlara təsadüf edilirdi [7].

Lakin bunu qeyd etmək lazım gəlir ki, Azərbaycanın özünə məxsusu memarlıq məktəbləri vardır. XI-XIII əsrlər Azərbaycan memarlığı böyük bir məktəb şəklini alan və əsasən Şirvan, Naxçıvan və Qarabağ memarlıq məktəbləri olduqca məşhur idi. Naxçıvan memarlıq məktəbi dəqiq hesablama metodları, planlama, yerləşmə, oyma usulü ilə ornamentlərin vəkilliqrafik yazıların gözəl biçimdə düzülüşüəsasında inşa olunurdu. Bu məktəbin təsiri ilə Yaxın Şərq ölkələrində bir sıra memarlıqkompozisiyaları yaradılmışdır. Naxçıvanda həndəsi və nəbati naxışlar deyil, qırmızı pişmiş kaşı kərpiçlərdən də istifadə edirdilər [15].

Azərbaycan memarlığında ornamentlər ilə yanaşı ərəb əlifbasının kufi, suls, nəsx, nəstəliq, reyhani və başqa xətt növlərindən dövrün sənətkarları və xəttatları istifadə etmişdilər.

Azərbaycan ərazisində qeydə alınan İslam epiqrafik abidələri sırasında ərəb qrafikalı kitabələr qədimliyi, çoxluğu və müxtəlifliyi ilə seçilir. Onların da böyük bir qismi bu gün İran, Ermənistan, Gürcüstan və Dağıstan sərhədləri içində qalan tarixi Azərbaycan torpaqlarındadır. Maraqlıdır ki, ərəbdilli kitabələrin Qafqazdakı ən qədim örnəklərinə daha çox Azərbaycan ərazisində rast olunur [16; 7].

Yazılı abidələr orta əsr Azərbaycanın sosial, siyasi, mədəni həyatından nadir məlumatlar verən, bəzən yeganə mənbələrdir. Onlara əsasən qədim türk tayfalarının Cənubi Qafqazda məskunlaşma arealı təyin edilmiş və ona əsasən Azərbaycanın tarixi ərazisi müəyyənləşdirilmişdir. Bu da öz növbəsində bizə qarşı bu gün ərazi iddiaları irəli sürən və torpağımızın 20% işğal edən bədxahlarımıza tutarlı cavabdır.

Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində erməni işğalçıları tərəfindən tarix və mədəniyyət abidələrimizin dağıdılması və qəsdən korlanması “Arxeoloji irsin mühafizəsi haqqında” Avropa Konvensiyasına, “Ümumdünya mədəni və təbii irsin mühafizəsi haqqında” YUNESKO-nun konvensiyasına zidd olsa da işğal altında və Ermənistanda qalan Azərbaycan mədəniyyət abidələrinin əksəriyyəti məhv edilib [17].

Artıq YUNESKO tərəfindən işğal altında qalan maddi-mədəniyyət abidələrin qorunması və bərpasına xitam verilmişdir.

Tarixi və memarlıq abidələri haqda məlumatlara nəzər yetirərkən işğal altında olan nə qədər sayda dini və mədəniyyət abidələri ilə tanış oluruq. İslamdan əvvəl Aran memarlıq məktəbinin üslub özəllikləri, İslamdan sonra yaranmış Qarabağ memarlıq məktəbində layiqincə davam olunmuş və inkişaf etmişdir. Orta əsrlərdə inşa olunmuş Şeyx Babi Yaqub xanəqahı (1273), Argah türbəsi (XIII əsr), Mir Əli türbəsi (XIV əsr), Yahya ibn Məhəmməd türbəsi (1305), Nüşabə türbəsi (1322.) Axsadan Baba türbəsi (XIV əsr) və s. Qarabağ memarlıq məktəbinin İslami dəyərlərini əks etdirən memarlıq əsərlərindəndir. Ağdamdakı Cümə məscidi (1870), Şuşadakı Aşağı Gövhər məscidi (1874-75) və Yuxarı Gövhər məscidi (1883) və s. yüzlərlə abidələrimiz Qarabağın memarlıq inciləri sayılır [18].

Azərbaycanın qədim İslam memarlıq abidələri keçmiş Sövetlər dövründə, yəni 70 il (1920-1991) ərzində bir qismi məhv edilmiş və bu maddi-mədəniyyət nümunələrimizin bir hissəsi günümüzə qədər gəlib çatmışdır. O dövürdə dinə qarşı çıxan ateist dövlət başçıları memarlıq abidələrimizin dağıdılmasına və yaxud da anbarlara çevirilməsinə şərait yaradırdılar. Lakin son zamanlar Azərbaycanın memarlıq abidələrinin bərpa məsələsi yüksək səviyyədə həll olunmağa başlandı. Azərbaycandakı tarixi memarlıq abidələrinin üzərində hər biri - birindən gözəl ərəb hərfli yazı nümunələri ilə işlənmiş kitabələr aşkarlanıb tapılmışdır.

Azərbaycandakı memarlıq əsərlərin üzərlərindəki ərəb, fars və türk dillində həkk olunan kitabələrin önəmli bir qismi geridə qalan zamanın və insan ehtinasızlığı səbəbindən parçalanmış və ya da olduqları yerindən sökülüb başqa ölkələrə daşınmışdır. Dövlətimiz tərəfindən bu günümüzə gəlib çıxan yüzlərlə üzəri yazılı kitabəli memarlıq abidələrimizin hamısı olmasa da, bəziləri restorasiya və konservasiyası 1991-ci ildə Azərbaycan yenidən müstəqillyiyini qazandığından sonar geniş vüsət aldı.

Uluöndərimizin layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev cənabları çox sayda üzəri kitabəli memarlıq abidələrinin bərpası

ilə əlaqədar tədbirlər haqqında sərəncam imzaladı. XI-XV əsrlər Azərbaycanda Şirvanşahlar dövlətinin inşaa etdirdiyi ərəb əlifbası ilə zəngin həndəsi və nəbati ornamentlərlə bəzədilən daha bir memarlıq abidəsi- Şirvanşahlar sarayı 2004-2005-ci illərdə, XI əsrə aid Bakıda İçərişəhirdəki kufi xətlə Quranı- Kərimdən ərəbcə kitabəli ən qədim məşhur Məhəmməd məscidi (Sınıq qala) 2011-ci ildə, XII əsrə aid möhtəşəm qeyri-adi tikintisi ilə insanları heyran qoyan və Bakı şəhərinin simvolu sayılan, üzərindəki ornamentli kitabələr olan möhtəşəm abidə - Qız Qalasının fasadında aparılan ümumi restovrasiyası Avstriya bərpaçı mütəxəssislər tərəfindən 2014-cü ilin əvvəllərində həyata keçirilmişdir.

Dini-memarlıq abidələrimizdən- XI-XIII əsrlərə aid Hacıqabulda Pirsaat çayı sahillərində yerləşən görkəmli alim-filosof, Azərbaycanda elmi-fəlsəfi fikir tarixində, islam-fəlsəfi dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynamış Şirvanlı Şeyx Pir Hüseynin (ölüm tarixi 1072- ci il) qəbri ətrafındakı Xanagah Kompleksi 1 oktyabr 2007-ci ildə, VIII əsrə aid edilən imam Rzanın bacısı Rəhimə xanımın qəbri yerləşən Nardaran Piri 03 May 2009-cu ildə, 1905-1914-cü illər ərzində Nabat xanım Aşurbəyova tərəfindən əsas qoyulan Təzə Pir məscidi 6 iyul 2009-cu ildə və onun qardaşı 1912-1913-cü illərdə tanınmış xeyriyyəçi Əjdər bəy Aşurbəyov tərəfindən Göy məscid və ya İttifaq məscidi 23 dekabr 2011-ci ildə, əsas 743-cü ildə qoyulan tarixin daş yaddaşı - Azərbaycan ərazisində ilk inşa olunan Şamaxı Cümə Məscidi 17 may 2013-cü ildə digər İslam memarlıq abidələrimiz yenidənqurma və tikinti işlərindən sonra xalqın istifadəsinə verildi [19].

Lakin, hələ minlərlə Gürcüstanda, Dağıstanda, İranda və Ermənistanda maddi mədəniyyət abidələrimiz tərəfimizdən tarixi bir mənbə kimi inventarlaşmamış və tədqiq olunmamışdır. Azərbaycanın indiki sərhədlərindən kənarda olan daşınan və daşınmayan tarixi memorial abidələr azərbaycanlı alimlərin və həmin ölkə alimlərinin səyləri ilə araşdırılmalı və onların məhv və “yox” olmasının qarşısını almaq məqsədilə tədbirlər görülməlidir. Bu səbəbdən yeni epiqrafların yetişməsinə ehtiyac duyulur. Bu sahədə kadr çatışmamazlığı başqa sahələrə nisbətən daha çox hiss edilməkdədir. Bu sahədə kadr çatışmamazlığı başqa sahələrə nisbətən daha çox hiss edilməkdədir. Epigraflar elmi cəhətdən gərgin və çətinliklər hesabına başa gələn bir sahədir. Bu çətin işin öhdəsindən yalnız vətəni, tarixini və xalqını sevən fədakar insanlar gələ bilər.

Bölgələrin başqa ölkələrə (Ermənistan, Gürcüstan, Dağıstan və İran) verilməsi səbəbindən qədim Azərbaycan torpaqlarında müasir dövrümüzdə

minlərlə tarixi abidələr ya məhv edilir, ya da öz adlarına çıxmaq şərtilə qorunur. Bu ölkələrdə olan tarixi abidələrimizin və dədə-babalarımızın məzar üstü daşlarının işlənilərək “Qədim Azərbaycan torpaqlarındakı tarixi abidələrin epigrafiq toplusu” adlı kitab-kataloqda və yaxud da albomda nəşr edilməsinə zərurət duyulmaqdadır. Layihədə memarlıq abidələrimizlə yanaşı, kurqanlar, yazılı və təsvirili daşlar, məzarüstü qəbir abidələri, balballar, heykəllər və başqa maddi mədəniyyət abidələrimizin də araşdırılaraq üzə çıxarılmasına və təbliğinə ehtiyac duyulur.

Azərbaycanın qədim türk mədəniyyəti ilə bağlı bu günə qədər çoxsaylı araşdırmalar, elmi əsərlər, kitablar yazılmışdır. Lakin bunlardan əlavə yalnız daş nümunələri haqqında nəşr olunacaq əsərlərin yazılması və nizam-intizamlı iş birliyinin gerçəkləşməsi qarşımızda duran vacib məsələlərdən biridir. Bu məsələnin həlli “Türkdilli ölkələrinin epigrafiq abidələri “ adlı bir konsepsiya olmasını həyata keçirmək üçün ölkə daxilində olan daşınan və daşınmayan tarixi abidələrin tamamının inventarlaşdırılması aparılmalı, estampları çıxarılmaq şərtilə kataloq və albomlar hazırlanmalı və açıq havada qalan abidələr üzəri örtülü vəziyyətə gətirilməklə qorunmalıdır. Çünki, epigrafiq abidələr tarix elmini tədqiq edib araşdıran elm adamlarımızın bələdçisidir. Bu epigrafiq abidələrin dəyərini bilmək isə biz azərbaycanlıların öhdəsinə düşür.

Azərbaycan torpaqlarının önəmli bir qismi (20 %) işğal altında və döyüş bölgələrində olduğu üçün orada olan tarixi abidələrimizin vəziyyəti acınacaqlı haldadır. Minlərlə Qarabağ torpağında məhv olan və olunacaq hala gətirilən memarlıq abidələrimizdən - məscid kompleksləri, türbələr, ziyarətgahlar və qəbirstanlıqdakı sənduqələr, baş və sinə daşları, qoç və at fiqurlu məzar daşları həm tarixi baxımından, həm də sənət baxımından Azərbaycan xalqının daş yaddaşını məhv etməkdədirlər. Dünya birliyi bu global problemin həllini belə düşünmək niyyətində deyildir .

Azərbaycanda daşına biləcək önəmli tarixi abidələrimizin bir qismi muzeylərin sərgi salonlarında, fondlarında, şəhər mərkəzlərindəki açıq hava muzeylərində (Qobustanda, Şirvanşahlar kompleksində, Atəşgah məbədi Muzeyində, Qala Arxeologiya və Etnoqrafiya Muzeyində, Naxçıvanda, Qəbələdə və başqa bölgələrdə) qorunmaqdadır.

Azərbaycanda üzəri örtülü vəziyyətdə olan sərgi salonlarındakı daş nümunələrinin qorunması digər bölgələrdə açıq havada saxlanılan muzeylər üçün nümunədir. Muzeylərin ekspozisiya zallarını bəzəyən az sayda daş yonma nümunələri qapalı vəziyyətdə qorunarkən, açıq havada qalan daş əsərlərimiz

təbii şəraitdə heyvanların və bəzi cahil insanların üzündən “yox olma” təhlükəsilə qarşılaşaraq məhv olurlar. Təbii fəlakətlər, heyvan və insan faktoru bu abidələri “yox olma” təhlükəsi ilə qarşılaşdırdığı üçün onların qorunması, bərpası və konservasiyası məsələlərinə ciddi yanaşmalıyıq.

Azərbaycanın zəngin ərəb qrafikası ilə həkk olunan müxtəlif məzmununa malik kitabəli memarlıq abidələri və daş yonma nümunələri sadəcə bir sənət əsəri kimi yox, həm də mədəniyyətimizin, tariximizin daş yaddaşı sayılan, gələcək nəsillərə ötürməklə kimliyimizi sübut edən nadir sənət əsərləridir. Bizə miras qalan mədəniyyət abidələrimizi qorumaq və onları beynəlxalq aləmdə təbliğ etmək hər birimizin borcudur. Azərbaycan elmi, mədəniyyəti və incəsənəti tarixinin təkrarsızlığını bir daha təsdiq edən epigrafiq abidələrimiz zəngin irsimiz sayılır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi (Uzaq keçmişdən 1870-ci illərə qədər) Bakı, 1996. 872s.; Джафарзаде И.М. Гобустан. Баку: Азернешр. 1973, с.162;
2. Ямпольский З.И. К римской надписи в Азербайджане.// Известия АН Азерб.ССР, Баку, 1949, №1. с. 89.
3. Azərbaycanın Tarixi Abidələri. AEA ATM. Bakı: 1958.148 s.
4. Əliyeva Həbibə. Azərbaycanın epigrafiq abidələri Gürcüstan muzeylərində. //”Qafqaz xalqlarının folkloru və lingvokulturologiyası” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfrans materialları. Tiflis, 2012, 179-187 s.
5. Тревер К.В. Очерки по истории и культуре Кавказской Албании. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1959, с. 389; Алиев Л.Г. Античная Кавказская Албания. Баку: Азернешр, 1992, с. 238
6. Bünyadov Z.M. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. Bakı: Azərənşr, 1989. 336 s.; Vəlixanlı N.M. Ərəb xilafəti və Azərbaycan. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1993, 153 s.
7. Nemətova M.S. Azərbaycanın epigrafiq abidələri (XVII- XVIII əsrlər). Bakı: Elm, 1963, 157 s.; Неймат М.С. Корпус эпиграфических памятников Азербайджана. Арабо-персо-тюркоязычные надписи Баку и Апшерона (XI- начала XX века). Том 1, Баку:Элм, 1991, с. 248; Неймат М.С. Корпус эпиграфических памятников Азербайджана. Баки: XXI – Yeni Nəşrlər Evi, T.2, 2001, с.368; Неймат. М.С. Корпус эпиграфических памятников Азербайджана. Баку: Нурлан, Т.4 2008, с. 168; Неймат М.С. Корпус эпиграфических памятников Азербайджана. Баку: Элм и тахсил, Т.5, 2011, с. 240

8. Эпиграфические памятники Северного Кавказа X-XV вв. Москва: Наука, 1959, 299 с.; 155. Бретаницкий Л.С., Веймарн Б.В. Искусство Азербайджана IV-XVIII веках. М.: Искусство, 1976, с. 271
9. Дарабади Г.А. Каллиграфия персидской письменности (на азербайджанском языке). Баку: АДУ нешрийаты, 1953, с. 208
10. Azərbaycanın tarixi abidələri. Bakı: Qızıl Şərq, 1958, 148 s.
11. Rıhtım M., Rıhtım H. Klassik Türk sənəti (təzhib və xətt). Bakı: Qismət, 2005, 32 s.
12. Мамедзаде К.М. Строительное искусство Азербайджана (с древнейших времен до XIX в.). Баку: ЭЛМ, 1983, с.334
13. Nemət M.S. Azərbaycanda pirlər (Sosial-ideloji iqtisadi-siyasi mərkəzlər). Bakı: Azərnəşr, 1992, 104 s.
14. Р.С. Эфендиев. Каменная пластика Азербайджана. Баку: Ишыг, 1986, 25 с.; Tərlanov M., Əfəndiyev R. Azərbaycanın xalq sənəti. Bakı: Qızıl Şərq, 1960, 122 s.
15. Бретаницкий Л. Архитектурные школы средневекового Азербайджана (XII-XV вв.). Баку: «Искусство Азербайджана», 1949, с. 259; Н. Аскерова. Архитектурный орнамент Азербайджана. Баку: Азернешр, 1961, с. 167.
16. Дорн Б. Отчет об ученом путешествии по Кавказу и южному берегу Каспийского моря //Спб., 1861.
17. Nəzakət Ələddin qızı. “Səs” qəzeti: 2011/24 may, 13 s.
18. Rizvan Qarabağlı. Qarabağın İslam Memarlığı. Bakı: Elm və Təhsil, 2009; Чингиз Каджар. Старая Шуша. Баку, Şərq-Qərb, 2007, 344 с.
19. Azərbaycan Respublikası Turizm və Mədəniyyət Nazirliyinin “Azərbayca” Dövlət Layihə İnstitutunun illik hesabatları əsasında.

Açar sözlər: petroqlifər, qədim yazı nümunələri, islam epigrafiyası, memarlıq məktəbi, restavrasiya.

Габиба Алиева (Азербайджан)

О роли и нынешнем состоянии эпиграфических надписей на архитектурных сооружениях Азербайджана

В представленной статье, рассматриваются, отражающее историю, литературу и культуру Азербайджана, эпиграфические памятники кли-

нописью, а так же на греческом, римском, арамейском, албанском, пехлеви, арабском, персидском и азербайджанском языках.

Для сохранения доставшегося нам в наследие богатейшей материальной культуры, ее пропаганды на международной арене исследуются и образцы материальной культуры и за пределами границ нынешнего Азербайджана. Более глубокое изучение данной проблемы диктует необходимость мобилизации наших усилий и ученых соседних государств создать научное сообщество «Эпиграфические памятники Тюркоязычных государств». Так как наука по изучению эпиграфических памятников является гидом для исследователей.

Ключевые слова: петроглифы, образцы древних надписей, исламская эпиграфика, архитектурная школа, реставрация.

Habiba Aliyeva (Azerbaijan)

About role and today's state of epigraphic writings on architectural monuments in Azerbaijan

Epigraphic inscriptions written in cuneiform, Greek, Roman, Aramaic, Albanian, Pahlavi, Arabic, Persian and Azerbaijani languages with different writing examples, which are met in Azerbaijan and obvious examples of our history, literature culture, are dealt widely in the article.

Saving, owning of material cultural monuments, which are heritage for us, and propagating in the international world are our duty and accomplishment of "Epigraphic monuments of Turkic countries" conception is one of the necessary factors for researching of movable and real historical monuments beyond the current borders of Azerbaijan by Azerbaijani and neighboring countries scientists' effort in the article. Because, epigraphic monuments are our scientists' guide, who investigate and research the science of history.

Keywords: petroglyphs, ancient inscription examples, Islamic epigraphy, architectural school, restoration.